

Osobná identita a násilie

Andrea Lehenová

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava
lehenova@centrum.sk

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na opis konceptu osobnej identity a jej vzťahu k násilným prejavom. Okrem toho, že autorka vysvetľuje pojmy sebavedomie (self-concept), sebaúcta (self-esteem), komplex menejcennosti (komplex of inferiority) a narcizmus, poukazuje na možný vzťah medzi úrovňou sebaúcty a agresívnymi prejavmi, ktorý sa potvrdil vo viacerých výskumoch. V závere autorka uvádza odporúčania pre formovanie optimálnej úrovne sebaúcty a sebavedomia človeka.

Kľúčové slová

násilie, agresivita, šikanovanie, osobná identita, sebavedomie, sebaúcta, komplex menejcennosti, narcizmus

Predmet skúmania a vymedzenie kľúčových pojmov

Vo svojom príspevku sa pokúšame nájsť odpoveď na kľúčovú otázku: V akej miere súvisí osobná identita človeka (jeho ja (self), sebavedomie (self-concept), sebaúcta (self-esteem)) s prejavmi násilia? Prínosom je na jednej strane prehľad výsledkov výskumov, ktoré sa zaoberali skúmaním vzťahu medzi uvedenými premennými, na strane druhej vysvetlenie vzniku narcizmu tzv. falošného self z perspektívy charakterologickej vývojovej teórie a z pohľadu individuálnej psychológie.

Vymedzenie pojmu násilie

Z psychologického hľadiska pod pojmom násilie (violence) možno chápať patologický spôsob interakcie konkrétneho jedinca alebo skupiny s okolím (Sejčová, 2001) a podľa Strieženca (1996) pojem násilie vyjadruje uplatňovanie sily voči niekomu, alebo niečomu, kto/čo nám stojí v ceste pri realizácii našej túžby. Možno ho rozdeliť na fyzické (brachiálne, akt zámerného zranenia inej osoby), psychické (citové, s vážnym negatívnym vplyvom na citový vývin, napr. ponížovanie, odmietanie...), a skupinové násilie, ako spoločná násilná aktivita dvoch alebo viacerých jedincov v podobe manipulácie, verbálnej či fyzickej agresie voči okoliu, jedincom alebo skupinám.

Vymedzenie pojmu Ja (self), sebavedomie (self-concept), sebaúcta (self-esteem)

Pojem identita (identity), totožnosť vyjadruje schopnosť človeka prežívať a uvedomovať si sám seba, svoju jedinečnosť i odlišnosť od ostatných (Hartl, Hartlová, 2004). Predmetom skúmania v psychológii je Ja (self), ktoré sa nazýva aj sebaobraz, resp. sebaoponímanie (self-concept) (Gurňáková, 2001) a my ho stotožňujeme s pojmom sebavedomie. Sebaoponímanie (self-concept) sa chápe ako mentálna reprezentácia Ja, ktorá je uložená v pamäti, ako znalostná štruktúra, ktorá sa formuje v procese interakcie človeka so sociálnym prostredím (Blatný, 1999). Ďalším pojmom je sebaúcta (self-esteem). Mruk (1999) navrhuje z množstva definícií sebaúcty používať definíciu, ktorá medzi zložky sebaúcty zaraďuje dva komponenty: 1. uvedomenie si vlastných kompetencií, schopností, 2. uvedomenie a prežívanie vlastnej hodnoty, ceny. Uvedomenie si vlastných

kompetencií, schopností vychádza z presvedčenia, že človek je vo všeobecnosti schopný, spôsobilý produkovať požadované výsledky, majúci dôveru v účinnosť týchto schopností, majúci vnútornú istotu, že na základe týchto schopností uskutoční primerané, výhodné rozhodnutia a využije možnosti, ktoré mu život ponúka. Tento komponent sa vzťahuje k behaviorálnemu, resp. sociálnemu aspektu. Komponent uvedomenia a prežívania vlastnej hodnoty je často mylne chápaný ako skutočnosť cítiť sa dobre vo vzťahu k sebe, avšak viaže sa so skutočnosťou, v akej miere človek žije v súlade s istými základnými ľudskými hodnotami, ako je hľadanie zmyslu, ktorý podporuje rast a tvorbu. Prínosom tejto definície je to, že robí rozdiel medzi pravou, zdravou sebaúctou a pseudo, falošnou, nezdravou sebaúctou.

Nevyhnutnou podmienkou optimálnej zdravej sebaúcty je vzájomný vzťah medzi týmito zložkami, z čoho vyplýva, že uvedomenie si osobnej hodnoty bez uvedomenia a uplatnenia reálnych kompetencií je tak obmedzujúce, ako schopnosť uplatňovať, realizovať tieto kompetencie bez uvedomenia si osobnej hodnoty. Tieto dva komponenty sa vyvíjajú v priebehu času prostredníctvom reálnych skúseností. S pojmom sebavedomie či sebaúcta sa zvyčajne spája pojem vyjadrujúci ich mieru, resp. úroveň. Takže v bežnej reči sa stretávame s vyjadreniami: „Ten či onen človek má vysoké či nízke sebavedomie, zdravú či nezdravú sebaúctu.“ V odborných kruhoch je nejednoznačná predstava optimálnej miery, resp. úrovne sebaúcty. Protichodnosť prístupov jednotlivých bádateľov spočíva v tom, že niektorí (Reasoner, 2007; Branden, 1994) vychádzajú z modelu bipolárnosti. Ide o model vyjadrujúci kontinuum miery sebaúcty, kde na jednom konci je nízka úroveň sebaúcty (čo považujú za nezdravú mieru, ktorá, ak presiahne určité medze, ide o patologický stav), na druhom konci je úroveň vysoká, ktorú stotožňujú v optimom, tzv. zdravou sebaúctou. Teda podľa týchto autorov, čím je sebaúcta vyššia, tým je to pre človeka i spoločnosť lepšie. Ak vychádzame z vyššie uvedenej definície sebaúcty, kde jedným z komponentov sebaúcty je uvedomenie si vlastných kompetencií, schopností (na základe ktorých uskutoční primerané, výhodné rozhodnutia a využije možnosti, ktoré mu život ponúka) a druhým komponentom uvedomenia a prežívania vlastnej hodnoty, ktorý sa viaže so skutočnosťou, v akej miere človek žije v súlade s istými základnými ľudskými hodnotami, ako je hľadanie zmyslu, ktorý podporuje rast a tvorbu nielen jednotlivca, ale aj ľudskej spoločnosti, nemôže ich nadmieru spôsobiť problémy jednotlivcovi, ani spoločnosti.

Samozrejme, že uvedení autori pripúšťajú existenciu ľudí, ktorí sa v bežnom živote prejavujú arogantne, povýšenecky, a o ktorých sa zvykne mylne hovoriť, že „sú príliš sebavedomí“, avšak, v týchto prípadoch ide o ľudí, ktorí majú falošnú tzv. pseudo sebaúctu, alebo falošné sebavedomie, falošné Ja, ktoré nekorešponduje s realitou, čo nemožno považovať za žiadúci, resp. optimálny stav. Nadmernú, alebo falošnú sebaúctu viacerí bádatelia (Branden, 1994; Reasoner, 2007; Johnson 2007) považujú za kompenzáciu nízkej miery sebaúcty, falošného self. Na druhej strane niektorí autori (Baumeister a kol., 1996) používajú pojem vysoká miera sebaúcty ako synonymum pýchy, nadradenosti, arogancie, narcizmu a namyslenosti. Vychádzajú z modelu, kde optimum predstavuje stred medzi dvoma extrémami. Je mylné domnievať sa, že sebaúcta v sebe zahŕňa iba „cítiť sa dobre“ alebo prežívať pozitívne emócie vzťahujúce sa k sebe. To je iba jedna stránka toho, čo sebaúcta znamená. Niektorí ľudia idú tak ďaleko, že pojmom sebavedomý človek si predstavia človeka egoistického, arogantného, narcistického. Tento pojem spájajú s prejavmi, ktoré majú súvis s násilnými prejavmi. Práve na tento omyl chceme aj svojím príspevkom upozorniť. Takéto vlastnosti osobnosti nemožno spájať so zdravou sebaúctou, pretože sú často iba obrannými reakciami na stratu pravej sebaúcty a na označenie sebaúcty človeka s takýmito prejavmi by sa mal použiť pojem pseudo alebo falošná sebaúcta.

Stručná história skúmania vzťahu medzi premennými

V priebehu minulého storočia sa vytvorili dva protichodné tábory odborníkov v tejto oblasti. Na jednej strane sú zástancovia názoru, že nízka úroveň sebaúcty je jedným z determinantov násilného správania. Na strane druhej je opačný názor, nie nízka, ale vysoká miera sebaúcty prispieva k násilným prejavom. Prvý názor pretrvával do 90. rokov minulého storočia (Šolcová, 2006) a podporilo ho nespočetné kvantum literatúry, ktorá nízku úroveň sebaúcty považovala za kľúčový faktor násilného správania. Napríklad tvrdenie, že nízka úroveň sebaúcty je bežnou charakteristikou medzi: 1. členmi mládežníckych gangov (Andreson, 1994), 2. aktérmi šikanovania (O'Moore, Kirkham, 2001), 3. v skupine adolescentov, u ktorých sú badateľné agresívne prejavy (Gjerde, Block, Block, 1988). Brent a kol. (2005), D'zurilla, Chang, Sann (2003), Sutherland, Shepherd (2002) zistili väzbu medzi nízkym sebavedomím a agresiou. Existujú viaceré hypotetické vysvetlenia tejto korelácie. Jedna z teórií vysvetľuje, že človek s nízkou úrovňou sebaúcty sa správa násilne, pretože nemá iné zdroje ako získať optimálnu úroveň. Takže prejavy násilného správania sú pre takého človeka možnosťou, ako si túto nízku úroveň zvýšiť (Papps, O Carroll, 1989, Toch, 1993). Ďalšie hypotetické vysvetlenia vychádzajú z predpokladu, že niektorí ľudia s násilnými tendenciami v kombinácii s nízkou úrovňou sebaúcty vyhľadávajú relatívne bezbranné obete, napr. deti (Oates, Forrest, 1985) alebo fyzicky slabších partnerov (Walker, 1979).

Predpoklad, že nízka úroveň sebaúcty sa spája s násilnými prejavmi, bol spochybnený Baumeisterom a jeho kolegami (Baumeister, Smart, Boden, 1996; Baumeister, Bushman, Campbell, 2000). Bádateľia zistili, že vysoká miera sebaúcty je charakterizovaná hostilitou a agresivitou (Baumeister a kol., 1996), neúctou voči ostatným, zameranosťou na seba a egoistickými postojmi. Popredný odborník na šikanovanie Olweus (1993) a ďalší (Nansel a kol., 2001) upozornili, že aktérmi šikanovania sú osoby, ktoré majú dôveru v seba a vysoké sebavedomie. Na základe týchto úvah overovali hypotézu, že vysoké sebavedomie, ktoré definovali ako celkové priaznivé hodnotenie seba, ak je ohrozené, súvisí s agresiou. Bushman a Baumeister (1998) problém ďalej rozpracovali a došli k záveru, že neexistuje priama väzba medzi vysokým sebavedomím a prejavmi násilia. Ďalšie rozpracovanie tejto problematiky viedlo bádateľov k skúmaniu toho, akým spôsobom osoba nadobúda sebavedomie. Rozlíšilo sa teda sebavedomie zaslúžené (earned), ktoré nevedie k násiliiu a je následkom dosiahnutých úspechov, a ďalej sebavedomie neoprávnené, ktoré bolo u detí pestované ako nevyhnutný predpoklad výkonov a úspechov, deti dostávali výkonom nepodmienené pochvaly a odmeny (Lerner, 1996). Branden (1994) hovorí v tejto súvislosti o pravom (genuine) a nepravom (pseudo) sebavedomí. Nepravé sebavedomie sa opiera o vonkajšie zdroje: obdiv ostatných, sociálny status, fyzický vzhľad.

Ďalší bádateľia Papps a Carroll (1998) upozornili na ďalšiu premennú, ktorá sa vyskytuje v súvislosti s násilnými prejavmi a ňou bol narcizmus. Uvedení bádateľia skúmali vzťah medzi narcizmom, sebavedomím a úrovňou prežívania a vyjadrovania hnevu. Skúmali vzťah medzi narcizmom, sebavedomím a úrovňou prežívania a vyjadrovania hnevu. Zistili, že úroveň vyjadrovania hnevu je najvyššia u osôb s vysokou úrovňou sebavedomia i narcizmu. Naopak osoby s vysokou úrovňou sebavedomia a nízkou úrovňou narcizmu prejavili najnižšiu úroveň prežívania a vyjadrovania hnevu. Twenge a Campbell (2003) zistili vzťah medzi narcizmom a agresiou. Viac svetla na vysvetlenie tohto mechanizmu vniesli výsledky výskumov, v ktorých sa potvrdila asociácia medzi mierou sebaúcty a narcizmom (Raskin, Novacek, Hogan, 1991). Na základe výsledkov výskumov možno povedať, že samotná miera, úroveň sebaúcty nevedie k násiliiu. Dôležitú úlohu tu zohráva ďalšia premenná a tou je narcizmus, ktorý sa ukazuje ako dôležitý faktor tam, kde je vysoká miera sebaúcty spojená s prejavmi násilia. Preto považujeme za dôležité venovať zvýšenú pozornosť tomuto fenoménu.

Terminologické vymedzenie pojmu narcizmus

Narcizmus z gréckeho slova Narkissos – bolo meno mýtkej postavy, pohľadného mladíka, ktorý bol pre svoju nesmelosť považovaný za pyšného a za odmietnutie lásky nymfy Echo bol Afroditou potrestaný tým, že sa zamiloval do svojej podoby na vodnej hladine a neskôr bol premenený na kvet. Najčastejšie používaný význam tohto pojmu je zamilovaný do seba, zaoberajúci sa sebou samým, egocentrický, neschopný lásky k objektu. Každý človek sa vyznačuje istou dávkou sebalásky – narcizmu, ktorá sa prejavuje v schopnosti človeka obracať sa k sebe samému. Avšak u narcistickej poruchy je potreba lásky, obdivu a uznania chorobne vystupňovaná (Kotasová, 2002). Mnoho teoretikov venovalo pozornosť fenoménu narcizmu: napr. Beck, Freeman, Associates (1990) prezentovali kognitívno-behaviorálny pohľad, Benjamin (1996) prezentoval interpersonálny, fenomenologický a teleologický pohľad, Fromm (1947) diskutoval o Freudovej teórii narcizmu a prezentoval existencionálne orientovanú kritiku. Horneyová (1937), Kohout (1971), Gabbard (2000) prezentovali pohľad self-psychológie. Milon a Davis (1996) predstavili „egoistický model“ osobnostnej organizácie. Adler, zakladateľ individuálnej psychológie, venoval tomuto fenoménu značnú pozornosť a koncept narcizmu ďalej rozpracovali jeho nasledovníci. V nasledujúcej časti príspevku prezentujeme dva rozdielne pohľady na mechanizmus vzniku a pretrvávania narcizmu ako patologického prejavu osobnosti. Tým prvým je pohľad charakterologickej teórie (Johnson 2007), ktorá nadväzuje na ego a self psychológiu, teóriu objektových vzťahov a tým druhým je pohľad individuálnej psychológie. Podľa Pulvera (1972) sa tento pojem v psychoanalytickej literatúre používa v troch rozdielnych významoch: 1. narcizmus ako vývinová fáza predšládia vývinu detskej subjektivity, 2. narcizmus – ako špecifická kvalita vzťahov človeka k objektom tzv. narcistický vzťah k objektom, 3. narcizmus ako forma individuálnej patológie, narcistická porucha. Vzhľadom na obsahové zameranie nášho príspevku budeme sa venovať narcizmu ako poruche, istej forme osobnostnej patológie. Wittchen, Koehler (in Röhr, 2008) uvádzajú diagnostické kritéria narcistickej poruchy nasledovne (i podľa DSM-III-R):

- na kritiku reaguje hnevom, zahanbením, alebo ju vníma ako poníženie
- využíva medziľudské vzťahy k tomu, aby s pomocou druhých dosiahol vlastné ciele
- prezentuje prehnaný pocit vlastnej hodnoty, očakáva, že sa mu dostane zvláštnej pozornosti
- myslí si, že jeho problémy sú výnimočné a len veľmi málo ľudí mu dokáže porozumieť
- neustále sa zaoberá fantáziami o neobmedzenom úspechu, moci, kráse alebo ideálnej láske
- má veľké nároky, prehnané očakávania
- požaduje neustále pozornosť a obdiv
- nedostatočná schopnosť vcítania
- vnútorne ja zamestnaný pocitmi závidi

Začiatok prejavov leží v ranej dospelosti a porucha sa prejavuje v rôznych oblastiach života. Minimálne päť kritérií z nasledujúcich prejavov musí byť splnených, aby táto porucha mohla byť diagnostikovaná: podľa Kotasovej (2002) narcizmus označuje narušenú schopnosť človeka prežívať seba samého pozitívne. Je výsledkom chybného vývinu, líši sa od detského narcizmu a od bežného narcizmu dospelých. Kohout (1973) za príčinu patologického narcizmu považuje špecifické poruchy self a poruchy subjekt-objektových vzťahov. Röhr (2001) chápe narcizmus ako poruchu pocitu vlastnej hodnoty. U ľudí s narcistickou poruchou sa vyskytuje nadmerná zameranosť na vlastnú hodnotu, grandiozita, moc, úspech, ideálneho partnera a vonkajšie bohatstvo. Vyžadujú v prehnanej miere pozornosť, obdiv, o druhých ľudí prejavujú len minimálny záujem a majú zníženú schopnosť empatie, správajú sa arogantne a manipulatívne (Kotasová, 2002; Johnson, 2007). Čierno-biele videnie sveta sa prejavuje v tom, ako hodnotia iných. Niektorých ľudí si vážia, ba priam si ich idealizujú, iných považujú za obyčajné nuly. Johnson (2007) upozorňuje na paradox,

že títo ľudia znižujú hodnotu práve tých ľudí, ktorí obdivujú, a prijímajú ich falošné ja. Je otázne prečo. Avšak Johnson (2007) vysvetľuje, že dôvodom je skutočnosť, že títo ľudia do istej miery si uvedomujú, že sa vydávajú za niekoho, kým nie sú a cítia, že oklamali tých, ktorí ich oceňujú, a prejavujú obdiv, po ktorom tak veľmi túžia. Jednoducho povedané, kto sa dá chytiť do pasce ich falošného ja, stráca ich úctu a dôveru. Aj keď pôsobia dojmom namyslenosti a nezávislosti od druhých, opak je pravdou, pretože sú mimoriadne závislí od druhých, ktorí oceňujú a potvrdzujú ich úspechy a schopnosti. Prežívanie radosti zo života je u nich zriedkavé a krátkodobé. Chýbajú citové zážitky ako túžba, ľútosť, zármutok (Kotasová, 2002). Tieto osoby sa boja, že ich iní opustia, odmietnu a v prípade, že sa tak stane, reagujú zlosťou, nenávisťou a zmocňuje sa ich pomstychtivosť. Je pre nich príznačné striedanie pocitov menejcennosti podriadenosti s pocitmi všemohúcnosti a velikášskymi fantáziami o vlastnej osobe. Títo ľudia pohrdajú druhými ľuďmi v dôsledku toho, že pohrdajú sebou. Ak sa nedostaví narcistické potvrdenie, sú rozladení, často sa vyskytuje agresívne správanie, dochádza k depresívnym reakciám, ktoré sú skôr ukazované navonok, silná zlosť, prudká závisť.

Johnson (2007) odporúča dva kľúče smerujúce k pochopeniu narcizmu. Tým prvým je narcistické zranenie, druhým kľúčom je kríza znovuzblíženia. To, čo seba aj druhým ľuďom prezentuje narcista ako svoju osobnosť, je však iba čiastočne, či úplne určitá forma kompenzácie tohto zranenia. Konkrétne podoby narcistického zranenia sú rôzne, ich podstatou je tlak vonkajšieho prostredia, ktorý núti osobu byť niekým zásadne iným, než v skutočnosti je. Povedané ľudskou rečou: „Nebud' taký, aký si (pretože ma to zaťažuje, rozčuluje, zahanbuje), ale buď taký, akého ťa chcem mať a ja ťa budem milovať.“ Z tohto osoba pochopí, že nemá ísť vlastnou cestou. Živnou pôdou pre vznik narcizmu ako poruchy je neschopnosť rodičov (vychovávateľov) pristupovať k dieťaťu ako k živej ľudskej bytosti. Ak si rodičia dieťa idealizujú alebo ponížujú v období, keď sa pokúša vytvoriť si vlastné Ja, je viac než pravdepodobné, že dieťa siahne po narcistickom riešení. Tieto rané zranenia vyvolajú u dieťaťa reakciu, ktorou je pochovanie autentického prejavu svojho Ja a jeho náhrada prepracovaným falošným Ja. Narcistická patológia predstavuje podľa Johnsona (2007) tie problematické momenty v sebachápaní a objektových vzťahoch, ktoré sú dôsledkom ťažkostí v znovuzbližovacej subfáze separačno-individuačného procesu. Znovuzbližovacia fáza ako ju definovala Mahlerová, je obdobie, kedy sa dieťa stretne s dvoma základnými polaritami, ktoré má nakoniec integrovať. Tou prvou je polarita jednota - individuácia, a druhou grandiozita - zraniteľnosť. Dosiahnuť integráciu nie je ľahké ani za optimálnych podmienok. Psychopatológia sa rodí v situáciách, v ktorých dieťaťu nie je umožnené prežívať všetky jednotlivé póly zmienených dimenzií a potom ich integrovať (Johnson, 2007). Keď osoba dostane priestor byť taká, aká je, tak takou bude a žiadna porucha systému Ja nevznikne. Snaha človeka byť takým, akého ma druhí chcú mať, je falošné Ja. Vzťahy k objektom u narcistickej osoby odrážajú jej snahu poprieť odmietnutú a potlačenú realitu a namiesto nej si vytvoriť a prezentovať falošnú kompenzáciu. To sa najviac prejavuje u tých, ktorí majú nutkavú potrebu mať to správne oblečenie, auto, správny dom, správneho partnera a takto vystaviť svetu na obdiv svoje falošné Ja. Narcizmus je otvorené uplatňovanie falošného Ja na úkor Ja pravého. K vzniku narcizmu prispieva výchova.

Kotasová (2002) venuje pozornosť poruchám prežívania detí, ktorých matky majú narcistickú poruchu osobnosti. Millerová (1981) opísala spôsob, ako narcistickí rodičia vychovávajú narcistické deti. Ak rodič v priebehu vlastného detstva utrpel narcistické zranenie, od svojho dieťaťa požaduje, aby mu poskytlo narcistické pochopenie a zrkadlenie, ktorého sa mu nedostalo v detstve. Dieťa v tejto situácii nemôže od rodiča očakávať, že mu rodičia pomôžu vyriešiť náročné úlohy znovuzbližovacej fázy, skôr naopak rodič využíva dieťa, pretože od neho vyžaduje zrkadlenie, ktoré sám nikdy neprestal potrebovať. Príkladom takéhoto rodiča je ambiciózna matka, ktorá využíva dieťa v nádejnom očakávaní, že odstráni všetky jej sklamaná, nedostatky, a úzkostlivo na svoje dieťa dohliada. Pokiaľ dieťa neposkytuje matke očakávanú odozvu alebo nedokáže naplniť jej neprimerané očakávania, prestane mu prejavovať lásku a dochádza u matky

k zlostným výbuchom. Zraniteľné a závislé dieťa poprie svoje pravé Ja, aby si udržalo matkinu priazeň. Žije v súlade s idealizovanými predstavami matky, čím uspokojuje jej potreby, avšak popiera a stráca svoje Ja. Narcistické zranenie vzniká v dôsledku neschopnosti rodičov akceptovať, pochopiť a milovať dieťa také, aké je so všetkými silnými i slabými stránkami osobnosti.

V našom príspevku ponúkneme ešte jeden pohľad na vznik a pretrvávajúce narcizmu, a to pohľad individuálnej psychológie. Ansbacher (1985) upozornil na dôležitú časť debaty medzi Freudom a Adlerom v roku 1910, ktorá sa týkala roly ega vo vývine človeka a zvlášť v psychopatológii. Freudov pôvodný názor bol, že narcizmus je normálnou časťou ľudského vývinu. Podľa neho všetky deti sú narcistické, libido je nasmerované dovnútra. Vzťah medzi opatrovateľom a dieťaťom v útlom veku je parazitický, dieťa berie, opatrovateľ dáva. Avšak Adler vyjadril výrazný nesúhlas s týmto modelom a tvrdil pravý opak. Veril, že dieťa v útlom veku spolu s opatrovateľmi vytvárajú vzájomnú symbiózu a hovorí o sociálnom vzťahu od narodenia dieťaťa. Podľa Freuda patologický prejav narcizmu je návratom do primárneho štádia vzťahu dieťaťa ku svetu, je regresiou. Adler však tvrdil, že ľudia vždy boli sociálnymi bytosťami a žiaden primárny narcizmus neexistuje. Narcistická porucha nie je o návrate do infantilného štádia s libidom smerujúcim dovnútra, ale ide o pokus, iných vylúčiť, a to nebolo nikdy normálne. (in Maniaci, 2007).

Adlerovské koncepty prehnanej kompenzácie (overcompensation), vertikálny pohyb, rozmaznávanie a odmietnutie, maskulínny protest, poradie narodenia, cit spolupatričnosti, odvaha vnášajú svetlo pri objasňovaní, prečo sa ľudia s narcistickou poruchou správajú tak, ako sa správajú (Maniaci, 2007). Centrálnymi témami, ktoré sa objavujú pri narcistickej poruche, sú: superiorita a typ človeka tzv „bábätko“. Téma nadradenosti, superiority sa detailne venoval Adler (in Ansbacher, 1956), Mosak (1977), Mosak, Maniaci (1999) a iní. V individuálnej psychológii sa za hybnú silu ľudského snaženia považuje ustavičný pohyb v oblasti prežívaného „mínusu“ (menejcennosť, neistota) k predstavovanému „plusu“. Adler na vystihnutie tohto pohybu použil termín snaha po významnosti, túžba byť dôležitým, mať svoje miesto medzi ostatnými (striving for significance). Ľudské snaženie môže byť zamerané na rôzne ciele: snaha o nadradenosť, mať moc, túžba ovládať iných (superiority), mať moc nad problémami, snaha byť dôležitým, snaha byť dokonalým človekom, snaha zlepšovať sa, dosahovať úspechy, snaha po osobnom uplatnení, po moci a prestíži, snaha o spojenectvo, istotu.

Každú snahu je potrebné hodnotiť buď pozitívne alebo negatívne, pričom je vhodné brať do úvahy na jednej strane konkrétnu osobu, ale i spoločnosť. Prežívanie citov menejcennosti, nedostatočnosti u človeka vytvára kreatívnu silu, ktorá podporuje snahu človeka byť významným, dôležitým. Primárne prežívanie menejcennosti u detí je prirodzené. Ide v podstate o to, že dieťa si uvedomí, že je malé, slabé a závislé od dospelých. Toto prežívanie primárnej menejcennosti je prirodzenou, normálnou pohnútkou pre vývin, napredovanie. Avšak u dieťaťa sa môže vyvinúť nadmerné prežívanie menejcennosti, ako výsledok fyzických problémov alebo nedostatkov, vplyvom nevhodného prístupu rodičov a vplyvom kultúrnych a ekonomických prekážok. Súťaženie medzi súrodencami, chudoba, znehodnotenie, zanedbanie dieťaťa, jeho odmietanie, zdôrazňovanie jeho neschopnosti, zneužívanie, nadradenosť, nadmerné ochraňovanie, rozmaznávanie dieťaťa môže ďalší vývin dieťaťa ovplyvniť rôzne. V prvom prípade ide o situáciu, v ktorej je dieťa vo zvýšenej miere zaťažené, v prípade druhom, ide o situáciu, v ktorej je dieťa v zníženej miere zaťažené požiadavkami dospelých. Tieto obe situácie vedú k deformácii obrazu sociálnej reality. Ak sa kombinujú s prežívaním slabosti, malosti, bezmocnosti a závislosti od dospelých a navyše sú zintenzívnené porovnávaním dieťaťa s dospelými, môže sa u dieťaťa vyvinúť prežívanie menejcennosti v detstve (Stein, 2007). Vtedy hovoríme o vzniku komplexu menejcennosti (complex of inferiority). Sekundárne prežívanie menejcennosti v dospelosti sa spája s prežívaním neschopnosti dosiahnuť fiktívny konečný cieľ alebo subjektívnu istotu. Tento zážitok je výsledkom toho, že si človek stanoví nereálne vysoké ciele alebo nedosiahnuteľné ciele, resp. sa snaží byť dokonalým. Uvedomenie si rozporu medzi skutočnosťou a týmto cieľom vedie k prežívaniu citov

menejcennosti a následne komplexu menejcennosti v dospelosti. Tieto zážitky môžu viesť k rozpamätaniu sa na pôvodné primárne prežívanie menejcennosti v detstve. Takže ten cieľ, ktorý sa človek snaží v živote dosiahnuť a mal by slúžiť na odstránenie primárneho citu menejcennosti, v skutočnosti spôsobuje prežívanie sekundárneho prežívania menejcennosti.

V živote sa stretávame s ľuďmi, ktorí sa však usilujú o výnimočnosť alebo nadradenosť preto, aby prekonalí city nedostatočnosti a menejcennosti. Táto skúsenosť sa týka postavenia a vlastnej hodnoty. U ľudí, ktorí potrebujú byť nadradení, sa objavuje to, čo Adler nazval komplexom nadradenosti (complex of superiority). Túžba po nadradenosti sa stáva problémom v okamihu, keď sa objaví rigidita a človek musí byť nadradený a jeho osobná logika mu hovorí: „Preto, aby som si našiel miesto vo svete, musím sa snažiť o nadradenosť v každej chvíli.“ Vtedy sa začne dívať na ľudí vertikálne: na tých, ktorí sú hore, a tých, ktorí sú dole. Ak sám nie je na vrchole, cíti sa byť podriadený. Ľudia v jeho prítomnosti sa cítia ako menej schopní. Ak je konfrontovaný s možnosťou nebyť na vrchole, siahne po násilných prejavoch počínajúc kritikou iných, obviňovaním, fyzickými útokmi končiac. Je nadmieru zodpovedný, príliš zainteresovaný a príliš kontrolujúci, pracuje veľa a dlho. Výhra pre neho znamená všetko. Pripustí, že sa môže myliť, ale ti druhí sa mylia viac.

Mosak (1977) hovoril o druhej stránke, ktorá sa týka problematiky narcizmu, a ide o typ človeka tzv. „bábätko“. Pri tomto koncepte nejde o poradie narodenia, pričom sa tento pojem v terminológii individuálnej psychológie používa na označenie najmladšieho dieťaťa. Millon a Davis si všimli, že narcistická porucha sa vyskytuje často u prvorođených, najstarších detí. Typ človek „bábätko“ (Mosak, Maniaci, 1999) možno stručne zhrnúť jeho vnútorným presvedčením, ktoré mu hovorí: „V snahe nájsť si svoje miesto vo svete, mal by som sa zabávať, kedykoľvek požadovať prejavy starostlivosti od druhých.“ Človek typu „bábätko“ má dve ambície hrať sa a byť podporovaný, hľadá komfort a prednostné postavenie, vyhľadáva zábavu (Pew, 1976). Iných ľudí považuje za priateľov, iba pokiaľ je to vzrušujúce a zábavné a nenudí sa. Nuda je pre neho pohromou a to znamená, že iní sa o neho musia postarať (Dreikurs, 1948). Časté taktiky, ktoré používa, sú lenivosť, zábudlivosť, nepoučiteľnosť. Žije podľa vlastných emocionálnych požiadaviek. Častým dôvodom jeho konania je vyjadrenie: „Jednoducho som to tak cítil.“ Výbuchy zlosti sú pre neho účinnou stratégiou riešenia problémov, pretože idú v súlade s tým, čo prežíva a iných zastrahuje. (Dreikurs, 1948).

Podľa Oldhama a Morrissa (1990) keď sa v stretne v jednej osobe komplex superiority a typ „bábätko“, objaví sa sebaistota. Sebaistí ľudia vyčnievajú, sú vodcami, svietiacimi svetlami, stávajú sa centrom záujmu na verejnosti aj v súkromnej sfére a v spojení s ambíciami dosahujú úspechy. Premena sebaistého človeka na človeka narcistického je veľmi nepatrná, avšak o to viac dôležitá. Ľudia s narcistickou poruchou majú problém hľadať si svoje miesto medzi ostatnými, ich súkromná logika je rigidná a neflexibilná, úroveň citu spolupatričnosti je na nízkej úrovni (Ansbacher, 1956, Mosak, Maniaci, 1999). Milon, Davis (1996) upozornili, že ide o ľudí, ktorí boli v detstve „krásne deti“, mali prirodzené talenty, vedeli si získať priazeň dospelých, často nimi boli prvorođené deti alebo jedináčikovia. Považujeme za dôležité upozorniť, že ide o psychologické, nie chronologické poradie narodenia. Uvedení autori upozornili na pomerne vysoký výskyt narcizmu u mužov. Adler (1978) ponúka možné vysvetlenie, ktorým je maskulínny protest. Často si spájajú superioritu s mužnosťou, čo ich vedie v oprávnenému požadovaniu špeciálnych služieb a starostlivosti, najčastejšie od svojej partnerky. Ide o prípady domáceho násillia, ktoré si zo strany odborníkov pomáhajúcich profesií vyžaduje urgentné riešenie. Schneider a Sadler (2007) erudovaným spôsobom opisujú postupné kroky pri terapii s partnerom žijúcim s človekom s narcistickou poruchou osobnosti.

V závere nášho príspevku by sme chceli podotknúť, že problematika súvisiaca s narcizmom má širšie sociokulturálne, historické, ekonomické a politické faktory. V každej dobe sa vyvinie určitá forma patológie, ktorá vo svojej prehnanej forme vytvára akúsi charakterovú štruktúru tej ktorej

společnosti. Myslíme si, že tato doba vo zvýšenej miere prispieva k vzniku a prejavom patologických prejavov narcizmu predovšetkým zdôrazňovaním úspechu, moci, bohatstva a individualizmu. Toto vedomie širšieho kontextu môže viesť k efektívnejším spôsobom prevencie. Pre psychológov a iných odborníkov pomáhajúcich profesií vidíme široké možnosti práce v oblasti prevencie, napr. vzdelávaním rodičom. Pri práci s rodičmi vidíme prínosné vzdelávanie v oblasti výchovných prístupov, prevencii chybných výchovných prístupov konkrétne rozmaznávaniu a prílišným používaním nátlaku.

Literatura

- Andreson, E. (1994). The code of the streets. *Atlantic Monthly*, 273, 81-84.
- Ansbacher, H.L. (1985). The significance of Alfred Adler for the concept of narcissism. *American Journal of Psychiatry*, 142, 203-207.
- Baumeister a kol. (1996). Relation of threated egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5-33.
- Beck, A.T., Freeman, A., Associates. (1990). *Cognitive therapy of personality disorder*. New York : Guilford.
- Benjamin, L.S. (1996). *Interpersonal diagnosis and treatment of personality disorders*. New York : Guilford.
- Blatný, M. (1999). *Sebepojetí v osobnostním kontextu*. Habilitačná práca. Brno: Masarykova univerzita.
- Branden, N. (1994). *Six pillars of Self-Esteem*. New York, N.Y.: Bantam Books.
- Bushman, B., Baumeister, R.F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Donnellan, M.B., Trzesniewski, K.H., Robins, R.W., Moffitt, T.E., Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behaviour and delinquency. *Psychological Science*, 16, 4, 328-335.
- D'zurilla, T.J., Chang, E.C., Sanna, L. (2003). Self-esteem and social problem solving as predictor of aggression in college students. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22, 4, 424-440.
- Dreikurs, R. (1948). *The challenge of parenthood*. New York: Hawthorn.
- Gjerde, P.F., Block, J., Block, J.H. (1988). Depressive symptoms and personality during late adolescence: Gender differences in the externalization – internalization of symptom expression. *Journal of Abnormal Psychology*, 97, 473-486.
- Gurňáková, J. (2001). Komplexita self-konceptu-pilotná štúdia. In Sarmány Schuller, I. (Ed), *Psychológia pre bezpečný svet*, (s.549). Bratislava: Stimul.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Johnson, M. J. (2007) *Charakterové typy člověka*. Brno: C-press.
- Horney, K. (1937). *The neurotic personality of our time*. New York: Norton.
- Kohout, H. (1971). *The analysis of the self*. Madison, CT: International University Press.
- Kotasová, J. (2002). Poruchy v prožívání dětí, jejichž matky mají narcistickou poruchu osobnosti. In Heller, D., Sobotková, I., Šturma, J. (Eds.), *Psychologické dny 2004: Kořeny a vykořenění*. (s.142-156), Olomouc: Českomoravská psychologická společnost.
- Lerner, B. (1996). Self-esteem and excellence: The choice and the paradox. *American Educator*, 20, 2, 12.

- Maniaci, M.P. (2007). His majesty the baby: narcissism through the lens of individual psychology. *Journal of Individual Psychology*, Vol.63, No.2, 136-145.
- Miller, A. (1981). *The drama of the gifted child*. New York: Basic Books.
- Millon, T., Davis, R.D. (1996). *Disorders of personality: DSM-IV and beyond*. New York: John Wiley and son.
- Mosac, H.H. (1977). *On purpose*. Chicago: Alfred Adler Institute.
- Mosac, H.H., Maniaci, M.P. (1999). *A primer of Adlerian psychology*. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Mruk, Ch. (1999). *Self-esteem: Research, Theory, and Practice*. NY: Springer.
- Myers, D.G. (2002). *Social psychology (7th ed.)*. New York: The McGraw-Hill.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W.J., Simon-Morton, B., Scheidt, P. (2001). Bullying behaviours among US youth. Prevalence and association with psychological adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 16, 2094-2100.
- O'Moore, M., Kirkham, C. (2001). Self-esteem and relationship to bullying behaviour. *Aggressive Behaviour*, 27, 269-283.
- Oates, R. K., Forrest, D. (1985). Self-esteem and early background of abusive mothers. *Child Abuse and Neglect*, 9, 89-93.
- Oldham, J.M., Morris, L.B. (1990). *The personality self-portrait*. New York: Bantam Books.
- Papps, B.P., O'Carroll, R.E. (1998). Extremes of self-esteem and narcissism and the experience and expression of anger and aggression. *Aggressive Behaviour*, 24, 421-438.
- Pew, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell .
- Pulver, S. (1972). Narcissismus: Begriff und metapsychologische Konzeption. *Psyche*, 1972, 26.
- Raskin, R., Novacek, J., Hogan, R. (1991). Narcissistic self-esteem management. *Journal of Personality and social psychology*, 60, 911-918.
- Reasoner, R. (2007). *Positions paper on the meaning of self-esteem* [online]. [2007-01-15]. Dostupný z WWW:<<http://www.self-esteem-international.org/meaning.htm>>.
- Röhr, H.P. (2008). *Narcizmus - vnitřní žalář*. Praha: Portál.
- Sejčová, L. (2001). *Deti a mládež ako obeť násilia*. Bratislava: Album.
- Schneider, M.F., Sadler, W. (2007). Therapy with partner of an individual with Narcissistic Personality Disorder. *The Journal of individual psychology*, Vol.63, No.2, 158- 181.
- Šolcová, I. (2006). Agrese a sebevědomí. *Československá psychologie*, 231-237.
- Stein, H. *Questions and Answers About Classical Adlerian Psychology, Topic 8*, [online] .[2007-04-02] .Dostupný z WWW:<<http://ourworld.compuserve.com/homepage/hstein/q-a-3.htm>>.
- Strieženec, S. (1996). *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava: AD.
- Sutherland, I., Shepherd, J.P. (2002). A personality-based model of adolescent violence. *The British Journal of Criminology*, 42, 433-441.
- Toch, H. (1993). *Violent men: An inquiry into the psychology of violence*. Washington, DC: APA.
- Twenge, J.M., Campbell, W.K. (2003). Isn't it fun to get respect that we are going to deserve? Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and social psychology Bulletin*, 29, 261-272.
- Walker, I.F. (1979). *The battered woman*. New York: Harper and Row.